

УДК 94.001.73 (47+57)«18/19»

Н.В. Путря

РОЗВИТОК В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ЗЕМСЬКОЇ ПРИРОДООХОРОННОЇ ПРОПАГАНДИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена визначенню ролі й місцю органів земського самоврядування в становленні та розвитку в земських губерніях Російської імперії широкої системи охорони навколишнього середовища й раціонального використання місцевих природних ресурсів. Основна увага приділяється дослідженню виникненню та розвитку в Російській імперії системи земської природоохоронної пропаганди впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та ефективності її впливу на російське суспільство. Аналізуються особливості процесу розвитку земської екологічної історії Російської імперії, що дає змогу ретельніше дослідити загальну історію Росії та України.

Ключові слова: земство, екологічна історія, природоохоронна пропаганда, російське суспільство, природні ресурси, охорона навколишнього середовища.

Статья посвящена определению роли и места органов земского самоуправления в становлении и развитии в земских губерниях Российской империи широкой системы охраны окружающей среды и рационального использования местных природных ресурсов. Основное внимание отводится исследованию возникновения и развитию в Российской империи системы земской природоохранной пропаганды во второй половине ХІХ - начала ХХ века и эффективности ее влияния на российское общество. Анализируются особенности процесса развития земской экологической истории Российской империи, которая дает возможность более тщательно исследовать общую историю России и Украины.

Ключевые слова: земство, экологическая история, природоохранная пропаганда, русское общество, природные ресурсы, охрана окружающей среды.

The article is devoted to defining the role and place of the provincial government in the establishment and development of zemstvo's provinces of the Russian Empire-wide system of environmental protection and rational use of local natural resources. Focuses on the study of the origin and development of the Russian Empire system Zemsky environmental propaganda at the second half of the 19-th century – the beginning of the 20-th century and the effectiveness of its impact on Russian society. Studied documentary sources allow you to speak confidently about high efficiency in the field of environmental education and environmental advocacy conducted by staff and volunteers of the zemstva. During this period there was an effective system of environmental propaganda among the local population and the younger generation, achieved significant practical results in the protection of natural resources created a large network of environmental objects, a constructive dialogue with the state authorities. In the study believed that in the industrial era, neither the government nor the public Association were not able to solve any of the serious environmental problem without mass support Council as the main body of the national government in the Russian Empire.

Key words: Zemstvo, environmental history, environmental advocacy, Russian society, natural resources, environmental protection.

Постановка проблеми. Актуальність цього дослідження визначається значною роллю природоохоронної пропаганди в діяльності земств Російської імперії як основний напрямок її діяльності в екологічній сфері, а також недосконалістю розробки цієї проблеми як в українській, так й в російській історичній науці. Без вивчення історичного досвіду природоохоронної пропаганди земств у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. та без визначення форм, напрямків, масштабів та ефективності цієї діяльності неможливо зрозуміти в усій повноті, різноманітності та складності загальний історичний розвиток як Росії, так і України. Екологічні питання стали не

лише питаннями сьогодення, але й майбутнього – від їх рішення залежать умови, в яких будуть жити наступні покоління українців. Обрана тема відповідає вимогам вітчизняної історичної науки щодо кардинального оновлення й поглиблення розробки світової екологічної історії – нового, одного з самих молодих й перспективних напрямків сучасних історичних досліджень, яке в останні роки стало швидко розвиватися в Україні. Авторка розглядає екологічну історію як новаторський інтелектуальний напрям, покликаний розширити границі розуміння як ролі природи в розвитку людської цивілізації, так і місця та ролі регіональної влади в збереженні

природного середовища на нашій планеті.

Аналіз актуальних досліджень. Більшість таких науковців як О.В. Винаградов [1], Л.О. Гаврилук [2], Г.О. Герасименко [4], Н.І. Горлова [6], І.П. Іваницький [13], Г. Львов, Т. Полнер [15], Н.А. Нікішин [16], Є. Чиняєва, Ю. Голіцин [20] та інших досліджували означену тему в контексті вивчення історії земств Російській імперії. Але значна кількість документальних матеріалів з екологічної історії земств й досі залишаються не опублікованими чи надруковані у виданнях, які недоступні широкому загалу. Це певною мірою ускладнює дослідження процесу виникнення в Російській імперії системи земської природоохоронної пропаганди та її розвиток у другій половині XIX – початку XX ст.

Мета статті – вивчити місце земств в процес становлення популяризації екологічних знань серед населення Російської імперії, довести об'єктивність цього процесу, його взаємозв'язок з важливими соціально-економічними та соціальними завданнями, які вирішувалися земствами на кожному конкретному етапі історичного розвитку Російської імперії. Тема статті цілком відповідає національним програмам і планам по оптимізації екологічної політики Української держави, тому що в сучасних умовах екологічні проблеми займають істотне місце серед глобальних проблем.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIX - початок XX ст. – складний і суперечливий період в історії Росії. В цей час основні напрямки вирішення протиріч між процесами економічного розвитку суспільства й збереження, відновлення й поліпшення стану навколишнього природного середовища органи земського самоврядування вбачали в гармонізації економічних, соціальних, екологічного аспектів їх розвитку. Ефективна реалізація зазначених завдань була поставлена в безпосередню залежність від удосконалення системи взаємин людини, суспільства й природного середовища на місцевому рівні. Останнє стало основою практичного забезпечення формування екологічної культури населення, формування такої свідомості й поведінки, які не допускали безвідповіда-

льності у відношенні навколишнього природного середовища й нанесення їй шкоди, дозволяло здійснити принцип пріоритетності збереження природного середовища над рішенням народногосподарських завдань, стимулювало місцевих селян виходити з позицій екологічної доцільності. Земські діячі вважали, що правильна постановка справи охорони природи буде тоді давати ефект, коли ідею охорони природи засвоїть все населення імперії й ця ідея перестане бути досягненням тільки вчених. На початку XX ст. ідею посилення охорони природи почала пропагувати наукова громадськість Російської імперії. В 1909 р. була утворена Природоохоронна комісія при Російському географічному товаристві [7, с. 115-121; 12, с.316-318].

Різні форми земської природоохоронної пропаганди та екологічної просвіти реалізувалися при цілком певних умовах і вимагали створення відповідної інфраструктури. Перші спеціалізовані підрозділи, що займаються еколого-просвітницькою діяльністю, були створені в Рязанській, Вологодській, Орловській та інших губерніях. До 1914 р. вони були сформовані вже в 220 губернських і повітових земствах і нараховували у своєму складі понад 450 фахівців з екологічної просвіти [19, с.162; 10, с. 390]. Часто вони були оснащені методичними й інформаційними матеріалами, навчальними посібниками й тісно співробітничали із місцевою науковою й природоохоронною громадськістю. екологічній освіті [9, 120-126; 11, с.26-27].

У другій половині XIX - початку XX ст. в Російській імперії сформувалися три рівноцінних напрямки в земській природоохоронній пропаганді та екологічній просвіті: природоохоронне, науково-дослідне та еколого-просвітницьке. Земська природоохоронна пропаганда включала широке коло питань: ознайомлення сільських виробників з новачками агрономії, організація екскурсій, виставок, видання та розповсюдження сільськогосподарської природоохоронної літератури тощо. Для проведення агропропаганди земцями влаштовувалися бесіди, лекції, консультації, конкурси на кращу організацію охорони лісів та ведення лісного господарства, організувалися

взірцеві господарства, виставки новітніх технологій боротьби з ерозією ґрунтів, знарядь сільськогосподарської праці, кращих сортів рослин тощо [3, с.33; 1, с.130].

Результати діяльності земських установ Російської імперії у 1864 – 1918 роках переконливо свідчать, що їх важливою загальною метою було підвищення серед місцевого населення рівня екологічної культури й природоохоронного знання, адекватного сприйняття природи, знайомство з народними традиціями й звичаями, пов'язаними з охороною навколишнього середовища, підготовка професійних кадрів та ін. Саме завдяки органам земського самоврядування в багатьох губерніях, повітах, волостях, селах Російської імперії в зазначений період чимало робилося для пропаганди охорони природи, у першу чергу для пропаганди охорони лісу, тварин і птахів. Прикладом активної участі земства в пропаганді охорони лісу може служити блискуча пропагандистська кампанія по організації нового народного свята – Дня деревонасадження [8, с.228-230; 5, с.36-38].

Реалізація основних напрямів природоохоронної діяльності російських земств була пов'язана з їх позицією відносно поширенню екологічних знань серед місцевого населення. Необхідність цього стала настільки очевидною, що це питання порушувалось вже на перших земських зборах у багатьох губерніях. Екологічному вихованню населення, яке намагалися постійно проводити губернські та повітові земські управи, належала важлива роль у збереженні й розвитку народної охорони природи Російської імперії. У процесі екологічної освіти й виховання відбувалося накопичення, відбір і фіксація у свідомості й поведінки людини народного досвіду охорони природи, формування системи стійких зв'язків сьогодення з майбутнім, усвідомлення непідвласних часу цінностей надзвичайно рясної й прекрасної природи Росії. Завдяки різноманітним земським освітнім та виховним заходам історично сформовані й засвоєні правила й норми поведіння місцевого населення стосовно природи ставали стійкими стереотипами, звичками, які не тільки швидко й точно діяли, але й легко передавалися наступним

поколінням. У цьому змісті земська екологічна освіта і природоохоронна пропаганда забезпечувала історичну наступність у використанні народного досвіду охорони природи російських губерній, його безперервне відтворення та збагачення [14, с.282; 17. с.48-50].

Одночасно земська природоохоронна пропаганда була додатковою гарантією перетворення народної охорони природного середовища з академічної галузі наукових знань в особливий світогляд, важливу складову частину способу життя селян та міщан, однієї зі сфер суспільної практики. В кожній губернії Російської імперії органи земського самоврядування мали специфічні можливості, що дозволяло сформулювати унікальне освітнє середовище для роботи з населенням [18, с.30-33].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчені документальні джерела дозволяють впевнено говорити про високу ефективність роботи в сфері екологічної просвіти й природоохоронної пропаганди, що проводилася силами персоналу та волонтерів земств у другій половині XIX – початку XX ст. Була створена ефективна система природоохоронної пропаганди серед місцевого населення і підростаючого покоління, досягнуті значні практичні результати стосовно охорони природних ресурсів, створена велика мережа природоохоронних об'єктів, налагоджений діалог з державною владою. Традиційні напрями, незважаючи на опір деяких опонентів, набирали силу й мали гарне майбутнє, гармонізували роботу земства. Саме земства сприяли тому, що активні громадяни могли взяти на себе просвіту й інформування інших, що може виявитися більше ефективним, чим просвіту й інформування з боку офіційних органів влади, внаслідок більше високого ступеня довіри населення до громадян з їх середовища, ніж до чиновників. Досвід екологічної історії Росії свідче, що сучасна екологія Росії покращиться лише тоді, коли органи місцевого самоврядування за допомогою екологічної освіти і виховання підтримають ріст позитивних установок на екологічно чисте споживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винаградов А. В. *Летопись зеленого инакомыслия или история Российского общественного экологического движения* / А.В. Винаградов // *Использование и охрана природных ресурсов в России*. – 2004. – № 5. – С. 130.
2. Гаврилюк Л.О. Роль вчених у становленні і розвитку природничих музеїв України (XIX – поч. XX ст.) /Л.О. Гаврилюк // *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. – Київ-Донецьк, 2001. – С. 21-26.
3. Гаген В.А. *Земство и общественные работы* / В.А. Гаген // *Трудовая помощь*. – 1905. – март. – С. 33.
4. Герасименко Г.А. *Земское самоуправление в России* / Г.А. Герасименко. – М.: Наука, 1990. – 264 с.
5. *Главное управление Земледелия и Землевладения. Справочные сведения о ходе землеустройства и развитии агрономической помощи единоличным владельцам*. – СПб.: Типография В.Ф.Кирибаума, 1912. – 63 с.
6. Горлова Н.І. *До 90-річчя музею природи: про природничо-історичний музей (нині екологічний відділ Херсонського краєзнавчого музею)*. / Н.І. Горлова // *Ефір*. – 1996. – 28 лютого; 3 березня.
7. Грубе Е. В. *Покровительство животным* / Е.В. Грубе // *Друг животных*. – 1910. – № 5/6. – С. 115-121.
8. *Движение в лесном законодательстве* // *Русская мысль*. – 1892. – № 10. – С. 228-230.
9. *Ежегодник Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту Земледелия*. – СПб.: Тип. В. Кирибаума, 1911. – 427 с.
10. *Ежегодник народного труда* / Под. ред. В.В. Черняева. – М.: Тип. И.Д. Сытина, 1898. – 461с.
11. *Журнал Совецания о нуждах лесного хозяйства*. – СПб.: Тип. В.Кирибаума, 1912. – 128 с.
12. *Земский ежегодник за 1898 год / Свод постановлений и др. данных из журналов земских собраний сессии 1898 г., отчетов управ и прочих*. – СПб.: Тип. МВД, 1899. – 422 с.
13. *Иваницкий И.П. Сельскохозяйственные музеи крепостной России (1765-1861)* / И.П. Иваницкий // *Очерки истории музейного дела в России*. – М.: 1960. – Вып. 2. – С. 59-65.
14. *Итоги работы Главного управления землеустройства и земледелия*. – СПб.: Тип В. Кирибаума, 1913. – 389 с.
15. *Львов Г. Наше земство и 50 лет его работы* / Г. Львов, Т. Полнер. – М.: Задруга, 1914. – 60 с.
16. *Никишин Н.А. Развитие сети естественно-исторических музеев РСФСР* /Н.А. Никишин // *Музейная сеть и проблемы ее совершенствования на современном этапе*. – М.: Наука, 1985. – С. 91-98.
17. *Сборник правительственных распоряжений по делам до земских учреждений, относящихся за 1890 – 1899 годы*. – СПб.: Издание Хоз. Деп. МВД, 1900. – 179 с.
18. *Силантьев А. А. Народная школа в роли популяризатора идей природоохранения вообще и охраны полезных для сельского хозяйства животных – в частности* /А.А. Силантьев // *Журнал министерства народного просвещения*. – 1917. – № 1. – С. 30-33.
20. *Статистический временник Российской империи*. – СПб.: Тип. МВД, 1902. – Вып. 35. – 201 с.